

Стана Ристић, *О речима у српском језику (ѿворбени и лексикографско-лексиколошки аспекти)*.
Београд: Институт за српски језик САНУ, 2012. – 192 стр.

У едицији *Монографије* Института за српски језик САНУ као четрнаеста по реду објављена је књига Стане Ристић *О речима у српском језику (ѿворбени и лексикографско-лексиколошки аспекти)*. У монографији су, према ауторкиним речима, у нешто измењеној и допуњеној верзији, предочени резултати истраживања у протекле три године који су претходно били представљени на научним скуповима и објављени у часописима. Ако се има у виду комплетан научни опус Стане Ристић (преко пет хиљада страна лексикографског текста, више од деведесет објављених радова и пет монографија), може се рећи да је ова књига очекиван наставак њеног богатог научно-истраживачког рада у области лексикологије и лексичке семантике, лексикографије и творбе речи.

Монографија Стане Ристић структурирана је на следећи начин: након *Предговора* (7), у којем се укратко указује на структуру и садржај књиге, следе три централна поглавља I. *Најновије ѿјаве у ѿворби речи* (9–86), II. *Речи у речницима и грамаѿикама* (87–120), III. *Црквена лексика у лексикону савременог српског језика* (132–154). У четвртном поглављу дају се *Резимеи* на српском и енглеском језику (155–168), *Литература* и *Извори* (169–175), док последње (пето) поглавље садржи *Предметни регистар* и *Регистар ауѿора* (177–189).

Већ на основу назива ширих тематских целина могу се јасно наслутити три основна правца њеног истраживања, од којих први укључује бављење иновацијама у српском лексикону у области творбе речи. На самом почетку (у одељку *Творбени ѿроцеси у најновијем ѿериоду развоја лексике српског језика*) ауторка даје сумаран преглед доминантних иновативних тенденција, истражених на

примерима из електронског корпуса нових речи Ђорђа Оташевића, које детаљније разрађује у наредним одељцима овог поглавља.

Разматрајући творбене иновације према врстама речи, и то оне које се одигравају на периферији лексикона (*Преглед најновијих процеса по врстама речи*), Стана Ристић долази до веома занимљивих закључака. Она, наиме, уочава да су иновативним процесима највише захваћене именице, а најмање глаголи. Те се промене код именица састоје у порасту броја образовања са значењем вршиоца радње, носиоца особине и занимања (*исцискивањем*, *обичњак*, *ископавач* ‘археолог’), затим у порасту броја апстрактних и глаголских именица (*серијализација*, *цезирање*), које су у знатном броју примера изведене од непотврђеног глагола, те у појачаном активирању моције у области женских занимања и проширивању деминуције на нове групе именица с преовлађујућом негативном конотацијом (*гневић*, *звуквић*). Ауторка запажа да се на периферији лексикона одвијају исте промене као и у његовом центру, тј. да у стварању нових именичких лексема преовлађују деривација и комбинована творба, те да су творбени процеси у најужој вези са жаргонизацијом и интелектуализацијом језика. Такође, уочава да се у творби речи изгубио значај порекла творбених елемената те истиче појачан процес хибридизације који некада носи стилску обележеност.

Будући да се у новијој фази српског језика лексикон најчешће иновира префиксацијом, посебну пажњу ауторка посвећује твореницама с префиксима *не-* и *анти-* (*Творенице са префиксима не-* и *анти-*). Њено истраживање показује да су наведени префикси конкурентни у семантичком пољу негације, супротности и супротстављености, при чему је у обележавању прва два значења доминантнији домаћи префикс (*несрбин*, *несјорјисја*, *немржња*), док је у пољу супротстављености чешћи префикс *анти-* (*антибирократија*, *антидржава*). Њихов потенцијал „надилази оквире лексичке творбене модификације и захвата модификацију пропозицијског, синтаксичког или дискурсног садржаја“ (стр. 47). И код твореница с префиксом *анти-* ауторка уочава изражен степен хибридизације, будући да се углавном везује за домаће основе, и констатује да се то позитивно одражава на стабилизацију лексичког система српског језика и његових функционалних стилова.

Испитивање сложеница с квантификативним творбеним елементима *велико-*, *високо-*, *ниско-*, *полу-*, *пре-*, *средње-* на корпусу нових речи (*Сложенице са творбеним елементима у значењу квантификације*) потврђује континуитет у продуктивности сложеничких

образовања, нарочито одређеног типа. У анализираном корпусу Стана Ристић примећује изразито високу продуктивност препозитивног конституента *йолу-* у придевским, прилошким и именичким сложеницама, што објашњава његовим деинтензификаторским значењем сведеним на ублажавање садржаја у смислу ‘и овако и онако’, због чега постаје погодно средство за исказивање „друштвене и економске неизвесности“ (*йолуанониман, йолунайушиен*). По продуктивности за њим следе интензификатори *йре-* и *високо-* у придевским и прилошким сложеницама, који су са значењем појачаног степена и експресивно-емотивно маркирани (*йрејадан, йрейохлејан, високоризчан*). Са истим значењским и стилским обележјима све их више потискују јединице страног порекла *мега-*, *мулйи-*, *улийра-*, *хийер-*, које се спајају и с домаћим творбеним елементима. За остале сложеничке елементе ауторка констатује ниску продуктивност.

Као нову тенденцију у творби речи Стана Ристић запажа мотивисаност творбене основе властитим именицама (*Творба речи од власйиийих именица*), што је условљено „прецедентима језичке личности српског језика или савременим актуелним збивањима“ (стр. 65). За ову прилику ауторка је испитала творенице мотивисане називима људи, држава, народа, градова и места. У групи твореница с топонимима и етницима у творбеној основи уочава се изразита продуктивност суфикса *-изација* (*африканизација, београдизација*), који у таквим спојевима актуелизује конотативне компоненте речи у основи, и то углавном оне с негативним значењем, а карактеристичан је за политички дискурс и публицистички стил. У антропонимским твореницама преовлађују придеви и прилози добијени по моделу презиме (познате личности из културе, уметности и политике) + *-ски/-чки, -овски/-евски*, са квалитативним значењем ‘који је као X / као у X-а’. Негативну конотацију имају деривати у чијој је основи име историјске личности из комунистичке и социјалистичке епохе (*брововски*), док су позитивно обојене изведенице у чијој је основи презиме личности из области културе (*андрићевски, бекейшовски*).

Иновације на плану семантике (*Акйуелни йроцеси у йромени значења лексике срйског језика*) представљене су примерима с глаголима *уздрмайи* (*задрмайи*), *извући*, *докойаи се*, *однеиши*, *ударийи*, *срушиийи*, *инсийираийи*, *гушиийи*, *носиийи*, који метафоричном трансформацијом у новом контексту престају бити глаголи физичког деловања и постају јединице експериенцијалне семантике. Стана Ристић показује како се процесима десемантизације и трансеман-

тизације мења глаголско значење, што се на плану аргументне структуре реченице одражава другачијом хијерархизацијом учесника и променом основних обележја актаната, чиме се уједно проширује лексичко-семантичка спојивост ових глагола.

У другом поглављу ауторка се бави одређеним врстама речи – функцијским и оним које се по неким својствима њима приближавају, како би указала на неке, до сада незапажене њихове особине које треба узети у обзир при њиховој обради у речницима и граматицима.

Испитујући лексикографску обраду граматичких речи – прилога, предлога, везника, партикула и узвика у *Речнику САНУ (Грама-тичке речи у дескриптивном речнику)*, Стана Ристић се посебно осврнула на проблем препознавања конверзије и начина њеног представљања. Задржавајући се на речничкој обради представника сваке од побројаних врста речи посебно, уз освртање на правила обраде наведена у Упутствима за израду овог речника, ауторка констатује недоследност у примени лексикографских поступака. Она настаје због проблема у одређивању примарне функције и значења одређених врста граматичких речи, као и због непрепознавања конверзије. Тако се у неким случајевима речи добијене конверзијом обрађују као посебне одреднице, а некада се проблем решава у оквиру полисемантичке структуре исте речи.

На примерима заменице *сам*, *-а*, *-о* и неутрумских облика показних заменица *џо*, *ово*, *оно* (*Неки аспекти граматичког и семантичког сџајуса заменичких речи*) Стана Ристић указује на важна својства ових речи по којима се оне издвајају као дискурсни маркери граматикализованог типа те тако приближавају функцијским речима, због чега би их у граматицима требало представљати не само као морфолошке већ и као синтаксичке јединице. Проширивањем описа заменице *сам* на синтаксички, дискурсни и прагматички план ауторка уочава да се њена значења заснивају на детерминацији и квантификацији. У детерминативној позицији, уз именице и друге заменице, она сигнализира значење издвајања, истицања речи уз коју стоји (*Сам ауџор ... био је љрави љаша*). Као квантификатор заменица *сам* има улогу модификатора глагола, при чему њено значење у овој позицији може варирати: „‘сам *X P* (нико други уместо *X-а*)’, са модалним оквиром оповргавања пресупозиције слушаоца о правом вршиоцу радње, или у смислу ‘*X сам P* (нико не помаже *X-у*)’ са модалним оквиром оповргавања опште пресупозиције о радњи и вршиоцу радње“ (стр. 113). Она даље, како запажа ауторка,

може бити и кванторска реч слична партикули *чак* с компонентом ‘упрокос очекивању’ реализованом у модалном оквиру исказа. Ова заменица, као и неутрумске форме *ѿо*, *ово*, *оно* има деиктичку употребу која се заснива на комуникативно-прагматичком односу, што им омогућава да врше функцију тематско-рематске актуализације садржаја.

Семантичко-синтаксичка анализа глагола визуелне перцепције (*Глаголи визуелне ѡрцеѿције у српском језику*), спроведена на репрезентативним лексемама – *гледаѿи* и *видеѿи*, показује да поткласе ових глагола функционишу у оквиру шест серија. Прву серију чине глаголи чија је лева валенца субјекат перцепције, а десна објекат. У другој су серији глаголи и изрази који се јављају у конверзивним, пасивним структурама. У трећој се налазе глаголи који подразумевају активну, циљно усмерену перцепцију да би се добиле одређене информације. Четврта серија обухвата глаголе који означавају активно деловање објекта на нечија чула. Пету чине реципрочни глаголи који обележавају напоредне и реципрочно усмерене активности субјекта и објекта. И последња, шеста серија подразумева употребе у којима ситуација активно делује на субјекат перцепције. Разматрајући дистрибуцију поменутих глаголских речи према серијама, Стана Ристић констатује да се значење двовидског глагола *видеѿи* реализује у свих шест серија, због чега се он може сматрати прототипичним представником глагола визуелне перцепције.

Лексици сакралног карактера, њеном статусу у савременом српском лексикону и семантичким обележјима, посвећено је треће поглавље.

На примерима из *Речника САНУ* ауторка испитује статус црквене лексике у лексичком систему српског језика и принципе њене лексикографске обраде (*Сѿаѿѿус црквене лексике у корѿусу савременог српског језика*). Иако је лексика сакралне сфере заступљена у *Речнику* у подједнакој мери као и лексика осталих функционалних стилова и области (што потврђује број изворâ), Стана Ристић истиче да њена лексикографска обрада одражава „општу слику народне религије и духовности која се развијала не само под утицајем цркве и православља, него и под утицајем променљивих друштвено-историјских и културних прилика“ (стр. 135). То је видљиво на основу маркирања црквене лексике према просторној и временској засведочености, као и на основу хијерархијског распореда значења у њиховој полисемантичкој структури. Ауторка запажа да су црквенословенизми и србизми из писаних извора ранијих периода, који су изгубили

актуелност у савременом језику, најчешће оквалификовани као застарели, архаични и историјски. Неадаптиране речи (какве су *богослуженије*, *благодасџије*) обележаване су као црквенословенизми. Занимљиво је и то да код многих полисемичних апстрактних лексема значења из религиозне сфере или нису маркирана (*грех*, *кајаџи се*) или су хијерархијски ниже рангирана у односу на световна (*блажен*, *блаженсџиво*). Утврђено је да црквена лексика прати опште тенденције лексичког система савременог српског језика богатећи његов семантички и творбени потенцијал. Она, наиме, испољава тенденцију ка полисемичности, најчешће подлежући процесима деидеологизације и деатеизације, односно ка ширењу деривационе парадигме (нпр. сложенице с препозитивном компонентом *бого-*) и учествовању у фразеолошким обртима (нарочито су бројни они с лексемом *бог*).

На претходан прилог надовезује се истраживање семантичког плана овог лексичког слоја (*Значења црквене лексике у оџиџем лексикону савременог српског језика*), и то на примеру лексема: *Бог*, *Госџод*, *аџосџол*, *јеванђеље*, *исџовесџи*, *исџоведатџи* / *исџоведџиџи*. Ауторка пореди семантичке описе ових речи у *Речнику САНУ* и *Енциклопедији џравославља* како би указала на разлике које настају због припадности корпуса световној односно сакралној сфери те због лингвистичког односно енциклопедијског приступа у лексикографској обради речи и појмова. Њена анализа показује да су примарна и деривирана значења црквене лексике „утемељена на богослужбеном језику и да чувају елементе изворног православља са свим његовим верским полазиштима. Разлике у реализацији значења разматраних примера црквене лексике у световном и сакралном језичком корпусу одражавају разлике поливалентности функционалних стилова динамичнијег световног језичког комплекса [...] и затвореног сакралног комплекса“ (стр. 153).

Као и претходне монографије Стане Ристић, књига *О речима у српском језику (џтворбени и лексикографско-лексиколоџки асџекџи)* доноси читав низ нових запажања у вези с одређеним појавама у српском лексикону и нуди један свеобухватан и вишестран приступ у њиховом тумачењу. Та запажања тичу се иновација у творби речи на основу којих је могуће наслутити опште тенденције у даљем току развоја српског лексикона. Даље, у тумачењу функцијских и других речи истичу се њихови семантички, синтаксички и дискурсни аспекти, што обезбеђује њихов комплетнији опис у граматикама и примеренију лексикографску обраду. Разматрање по-

себних слојева лексике, као што је она из сакралне сфере, открива њихово место у лексичком систему савременог српског језика и однос према општем лексикону. И још један аспект ове монографије ваљало би истаћи. Наиме, као велики стручњак у лексикографском послу Стана Ристић значајно користи речнички корпус, чиме се на најбољи начин потврђује значај речника као извора грађе у разноврсним лингвистичким истраживањима, што би свакако требало да послужи као главни мотив у изради различитих лексикографских остварења.

И на крају можемо закључити следеће: релевантан избор тема, који прати савремено језичко стање, детаљна анализа грађе, која уважава резултате претходних истраживања обрађиваног проблема, тумачење одређених језичких појава не само с лексичко-семантичког и творбеног већ и са социолингвистичког, функционално-стилског, нормативног и прагматичког аспекта и закључци проистекли на основу тога чине ову монографију веома вредним научним делом, које, у исто време, своју примену треба да има и у факултетској настави.

Гордана Р. Ширбац*
Филозофски факултет
Нови Сад

---

* strbacsn@eunet.rs